

Maailmalinnad ja teisesed linnad: kasvu ja hübriidsuse kujutus moodsas kirjanduses¹

Bart Keunen

DOI: 10.7592/methis.v19i24.16202

Teisese linna mõistest

Maailmalinnad ja muud linnad

Kuulus šveitslasest autobiograafilise proosa autor Paul Nizon, kes on aastakümneid elanud Pariisis, kirjeldas ühes 1999. aastast pärinevas essees seda, mis muudab selle linna erinevaks kohtadest, mis pole sama suured ega vägevad, näiteks piirkondlikest metropolidest, provintsilinnadest ja väikelinnadest. Oma väite kinnitamiseks rakendas Nizon kolme kriteeriumi. Ehkki näib, et tema klassifitseeris neid, pisut norides, vastavalt materiaalsesse, sotsiaalsesse ja kultuurisfääri kuuluvaiks, annan neile kriteeriumidele teistsugused nimetused: suurus, aura ja mõjukus.

Nizoni arvates peab linnal olema suurusjärku ja üüratust, et väärیدا maailmalinna nime. Tegu peab olema megalopolisega, mis koosneb üüratust majade, tehaste ning kaupluste ookeanist ja mis suudab oma loendamatu ajutiste ja püsielanike parvedega reeglipäraselt rabada ükskõik millist vaatlejat. See füüsiline suurusjärk, lisab Nizon, käib käsikäes rea majanduslike ja kultuuriliste teguritega. Liialdused väljenduvad nii lõputus töö- ja turutegevuste pakkumises kui ka moe ja kultuuritavade valla pillavas ulatuses. Maailmalinn peab igal ajal suutma tagada toretseva hiilguse suurejoonelist vaatepilti ning sellest peab alati õhkuma jõukust.

Samavõrra oluline kui see nähtav, „denotatiivne“ suurusjärk on ka selle „konnotatiivne“ aspekt, selle aura. Maailmalinn peab vältimatult esile manama idee, et ta on *weltbedeutend*, üleilmse tähtsusega. See uhkeldab erakordsete inimsaavutustega ning selle anderikkad pojad ja tütreid peavad suutma esindada kõike, mida moodsal maailmal on pakkuda. Samamoodi peab ka selle arhitektuur olema ainulaadne. Sellise assotsiatiivse toime tõttu on Pariis paljude sajandite jooksul kujunenud linnabetooni valatud maailmaajalooks. Pariisi kui 19. sajandi pealinna aura oli seotud selle kui demokraatlike revolutsioonide ning tarbimismustrite ja kultuuritavade linna mainega. Ka oli tegu linnaga, kus kohtusid kõik Euroopa kultuurid ja

1 Tõlgitud originaalist: Bart Keunen, *World Cities and Second Cities: Imagining Growth and Hybridity in Modern Literature*. – *Literary Second Cities*, toimetanud Jason Finch, Lieven Ameel ja Markku Salmela, Cham, Palgrave Macmillan, 2017, pp. 21–42.

Copyright © The Editors and The Author.

kõikvõimalikud religioonid ning toimisid üheskoos, andmaks kuju „maailmakodaniku“ ideele.

Selle denotatiivse ja konnotatiivse, nähtava ja nähtamatu suuruse tõttu on maailmalinnal ka avar ulatus. Vahemikus 1800–2000 olid Pariis, London ja New York ideede köögid, tuleviku laboratooriumid, progressi vedurid. Nad toimisid magnetina ettevõtlike ja loominguliste vaimude jaoks, kes oma kodulinnadesse tagasi pöördudes kandsid südames killukest Pariisi. Tundus, et kõike, mis 19. sajandil uut oli, leidis esmalt Pariisis ning alles siis võis seda leida mujalt Euroopast. Seetõttu võis Walter Benjamin Pariisi õigustatult kutsuda sajandi pealinnaks – just nagu London oli olnud 18. sajandi pealinn ja nagu New Yorgist oli saamas 20. sajandi pealinn.

Seda rikkalikku „maailmalinna“ definitsiooni arvesse võttes näib olevat lihtne defineerida teisest linna – vähemalt esmapilgul. Et teisene linn vastab ülaltoodud kriteeriumidele üksnes osaliselt, ei ole see maailmalinn sel moel, nagu on Pariis. Kahtlemata pole Berliinil, Chicagol, Viinil, Milanol ja Manchesteril suurusjärgust puudust. Suuruse kriteeriumit rahuldavad need kindlasti. Ent nende aura ei ole enesestmõistetav, sest tuleb esile üksnes maailma piiratud osades. Ka nende mõjukus on piiratud; konkreetsetes punktides jätsid nad maailmale oma pitseri, kuid nende koht kultuuriloo ülevaadetes pole kunagi ulatunud kaugemale neist konkreetsetest joontest. Lääne linnade hierarhilises püramiidis asuvad selliste metropolide all teist tüüpi teisesed linnad. Kui Saksamaal ja Kesk-Euroopas on Berliin *weltbedeutend*, siis München ja Hamburg on üksnes satelliidid, mis tiirlevad Saksamaa pealinna ümber. Ilmselt väidavad elanikud oma linna reklaamides, et nendegi linn võib samavõrra ja õigustatult taotleda maailmalinna tiitlit. Maailmanäituste ajalugu illustreerib hiilgavalt, kuidas teiseste linnade enesereklaam töötab. Näiteks tegid Belgia linnad Antwerpen, Gent ja Liège tähelepanuväärseid pingutusi tõestamaks, et nad on Pariisiga peaaegu täiesti samasse suurusjärku jõudnud. Nad matkisid maailmalinna tunnet sellise žestiga, et näis, nagu nad ise uskusidki hüperboolsetest sõnadest ja kujunditest koosnevaid lugulaule, mida nad oma linna ümber punuvad. Hoolimata kangelaslikest katsetest kõigile maha müüa oma linlikku hiilgust – kriipsutades alla maailma mastaabis olulist sadamat, maailmatähtsat positsiooni tekstiili ja tehaste vallas ning poliitilist olulisust – ei jäänud mõnigi teisene linn siiski enamaks kui „teostumata jäänud metropoliks“, kui seda vaadelda Pariisi perspektiivist.

Linnade kasv

Ma käsitlen Nizoni argumenti pikemalt, sest tuvastan siin mitmeid paralleele sellega, kuidas linnasotsioloogias ja linnaajaloos käsitletakse suurusjärgu mõistet. Mulle tundub, et klassikalisi teoseid linnauuringute vallas (sellistelt autoritelt nagu

Simmel ([1903] 1969), Wirth (1938), Mumford (1938) ja Benevolo ([1975] 1980)) ajendab soov leida sellele suurusjärgumuljele mingisugune objektiivne alus. Kui tõmata paralleele Nizoni poolt välja pakutud maailmalinna hermeneutikaga, saab selgeks, et klassikalistes linnauuringutes esineb varjatud kalduvus otsustada linlikkuse üle hierarhiliselt. Lisaks on ilmne seegi, et see toimub sellesama suurusjärgule keskendunud kinnismõtte tõttu, mis iseloomustab Nizoni vaatenurka. Klassikalises arusaamas linlikkusest on keskne idee, et moodne linn on metropol ja et selle suurusjärk tekib võimsate moderniseerumisprotsesside elluviimisest. Klassikaline linnateooria tunnistab selle enesestmõistetavate eeldustena majanduslikku tugevust ning sotsiaalset mitmekesisust. Samavõrra enesestmõistetav on sellest tulenev oletus, et suurlinnad moodustavad hierarhia ja et see hierarhia on seotud moderniseerumisprotsessidest tingitud mõjude suurusjärguga. Kui linna klassifitseeritakse selle põhjal, mil määral nad on sattunud modernsuse haardesse, võetakse automaatselt kasutusele progressiivsete linnade eristamine mahajäänud linnadest. Aeglaselt arenevaid linna tuleks kujutada kui asulaid, mis ulbivad linlikkuse ning preindustrialse elulaadi vahel.

Klassikalise linnateooria eeldused toodi esmalt päevalgele kriitikas, mille Chicago koolkonna pihta suunasid Ulf Hannerz („Linnauurimine“) ja Manuel Castells („Linna küsimus“).² Nad näitasid, mil määral need teerajajad löid ideaalse kuvandi modernsest linlikkusest, ning seejärel surusid seda peale kui kõigi linlike nähtuste varjatud mõõdupuud. Eriti eredalt särab selle teooria tugev tuum Georg Simmeli linnateooriale 1930. aastatel empiirilise aluse andnud teoreetiku Louis Wirthi töodes. Wirth (1938) oli seisukohal, et sotsioloogilist olukorda, mida ta nimetab urbanismiks, on võimalik seletada kolme kriteeriumi – suuruse, tiheduse ja heterogeensuse kaudu. Võib kohe märgata, kuidas need kriteeriumid hakkavad kombineeruma „suurusjärgu“ elemendiga. Wirthi jaoks on linn püsiasiustusega ala, millel on arvukas ja heterogeenne elanikkond ning mis annab selle kasutusse tiheda infrastruktuuri ja tiheda ruumilise keskkonna. Suurus, tihedus ja heterogeensus, usub Wirth, on lahutamatult seotud moderniseerumisprotsessidega; tema uurimustes rõhutatakse sageli moodsate linnade majandusliku ja tehnoloogilise dünaamilisuse olulisust. Just nimelt see dünaamika vastutab suuruse, tiheduse ja sotsiaalse heterogeensuse eest ning kasvuteguri eest, mis võimaldab linnadel feodaalsest ja ruraalsest elulaadist eemale triivida. Lõppude lõpuks kasvab suuruse, tiheduse ja heterogeensuse määr siis, kui majandus on käima lükatud – mudel, mida kasutatakse ka sellistes tuntud simulatsioonimängudes nagu SimCity ja mis

2 Vt Hannerz 1980; Castells 1972 (toim.).

naaseb linnasümfoonia-filmi žanris. Dokumentaalfilmis „Linn, mis ei puhka kunagi“ (1928) rõhutab ungarlane Andor von Barsy Rotterdami meresadama muutlikkuse teemat, kujutades kasvudünaamikat akadeemilisel moel.

Ilmselt võtab linnasümfoonia žanr omaks samasuguse alusvaate linlikkusele nagu linnasotsioloogia rajajadki. Teisisõnu, sõdadevahelisel perioodil võib eeldada „suure“ ja „majanduslikult eduka“ vahelist suhet puudutava konsensuse olemasolu ning ülimalt tõenäoliselt on sellest kasvumudelist saanud igasuguste linnu puudutavate mõtete tuum. Pole üllatav, et linnaajaloolised uurimused seostavad majandusdünaamika suurust otseselt hierarhiliselt korrastatud linnadepüramiidiga. Võib öelda, et Patrick Geddesi „Cities in Evolution“ (1915, „Arenevad linnad“) ja Lewis Mumfordi „The Culture of Cities“ (1938, „Linnakultuur“) on kasvumudeli teerajajad linnaajaloos. Nad võtavad kasutusele evolutsioonilise teleoloogia narratiivi staadiumidega, mis kannavad selliseid nimesid nagu *eopolis* (inimkooslused, külakogukonnad), *polis* (väikelinnakogukonnad, mis põhinevad perekonnal ja mida legitimeerib religioon), *metropolis* (suurlinnakogukonnad, mis on individualiseerunud ja mida kujundas tööstusrevolutsioon) ja *megalopolis* (imperialistliku kapitalismi versioon metropolisest) (Mumford 1938, 285–292). Tõsiasi on see, et metropolide, väikelinnade ja külade hierarhiline püramiid põhineb ühelainsal kriteeriumil: asula kasvupotentiaali kindlaksmääramisel.

Kasvumudel, mida propageerisid Chicago koolkond ja linnaajaloolased, ei ole üksnes teoreetiline küsimus. Kirjandusteoorias on linnalugusid käsitlevate uurimuste nimekiri kasvanud pikaks ning sellest nähtub, et suur hulk kunstiteoseid on läbi imbinud linnakuvandist, mida need teoreetikud kirjeldavad. Pole kokkusattumus, et sellistes uurimustes osutatakse sageli Simmeli, Wirthi ja Mumfordi vaadetele kui autoriteetsele argumendile romaanide ja kujutava kunsti analüüsis. Klassikalise linnadiskursuse olulisuse teise sümptomi leiab poliitikamaailmast. 19. ja 20. sajandi vältel järgisid võimud linnapoliitikat, mis lähtub samadest eeldustest. Tänapäevased linnateoreetikud, nagu näiteks Neil Brenner (2003) ja Peter Clark (2009), täheldavad, et rahvusriigid on veetnud aastakümneid, viljeldes selektiivset ruumpoliitikat, mille esmane eesmärk on peamiste metropolide kasv. Selles poliitilises konfiguratsioonis lasid pealinnad jalga suurema osaga investeerimiskapitalist ning teised linnad said tõukeid, toetamaks spetsialiseerunud majandustegevusi: Antwerpenist ja Hamburgist said sadamalinnad, Ostendest ja Brightonist üleriigiliselt tuntud mereäärsed kuurordid. Teiseste linnade evolutsioon osutub olevat lahutamatult seotud selektiivse ruumpoliitikaga ning kasvumudelig, millel see põhineb (Clark 2009, 52). Muidugi pole kasvu uurimisel või edendamisel iseenesest midagi viga, ent laiemast kultuuriteoreetilisest vaatenurgast lähtudes võib kasvumudelit süüdistada reduktsionismis. Peter Marcuse võtab seda mudelit puudutava

probleemi õigesti kokku järgmiselt: „Konkreetsed grupid linna sees propageerivad tegutsemisviise [. . .]; mingis linnas ei püüdle kasvule mitte kõik, vaid spetsiifilised kasvukoalitsioonid; olümpiamängude nimel ei võistle linn, võistlevad linnavalitsuse juhid teatavate linnasiseste gruppide toetusel“ (Marcuse 2005, 248).

Hilismoderne linlus ja selle „agregaatolekud“

Viimastel aastatel on linnateoreetikud jõudnud järeldusele, et kasvumudel ei suudaks seletada kõiki tänapäeva linnanähtusi. Konkreetsemalt viisid Henri Lefèbvre'i ([1974] 1986) arusaamad, et ruumi tuleks pidada sotsiaalselt produtseeritavaks ruumiks ning et linnad on tegelikult linnaprotsesside kimbud, välja kasvumudeli järk-järgulisele revideerimisele. Ning igasugusel urbanismist mõtlemisel, mis järjekindlalt teostab sellist ruumilist pööret, on linlikkuse mitmekesisuse kaardistamisel rohkem selgitusjõudu. Interdistsiplinaarses uurimistöös, millega Genti Linnauuringute Töörühmas (GUST) on tegeldud 2012. aastast saadik, on kasvuparadigmast loobumisel oluliseks osutunud kolm asjaolu:

1. Esiteks, GUSTi korraldatud 2012. aastal peetud keskmise suurusega linnadele pühendatud konverentsi ettekannetest (vt ka Notteboom, Havik ja Dehaene 2013) selgus, et perifeerseid linnu, nagu Ljubljana, Skopje, Tallinn ja Helsingi, võidakse nende endi regioonides nimetada kesksseteks metropolideks, ent ühtlasi säilitavad need linnad oma preindustrialse palge; mõnel määral on nad jäänud ärilisteks kaubalinnadeks.

2. Teiseks, uuemad nähtused linnade arengus tingivad ka nende analüüsimise heterogeensetest sotsiaalsetest protsessidest lähtuvalt. Esimesed kaks raamatut, mille GUST on avaldanud („Linna olukord“, 1999 ja „Post Ex Sub Dis“, 2003), kirjeldavad evolutsiooni, mis ei sobi täielikult kokku pildiga klassikalisest linnaajaloost või skeemiga, milles eristatakse jäigalt metropoolseid kogukondi maakogukondadest (loe: „modernsust“ „traditsioonist“). Üha keerukama majandusliku ja tehnoloogilise tegelikkuse rütmi järgides muutus linnaruum eriti heterogeenseks hilismodernsel ajastul (see tähendab, pärast II maailmasõda). Tekkisid sellised uudiskeelendid nagu *posturbaanne ruum*, *postsuburbia*, *eksurbia*, *eksopol*, *äärelinlik kesklinn*, *disurbia* ja *città autostradale*, kirjeldamaks linlike asulaid, mida iseloomustavad linna tiheduse eri astmed ning mida kõike võib siduda olnud aegade linliku eluladuga (või vähemalt mõnede selle omadustega). See uus reaalsus ärgitas urbanismis sellised teooriad nagu Edward Soja oma („Kolmasruum“),³ mis võimaldavad kasvu-

3 Vt Soja 1996 (toim.).

paradigmale lisada olulisi ääremärkusi.⁴ Globaalse küla postindustriaalses ja neo-liberaalses maailmas ei tähendanud kasv mitte üksnes tihedasse ruumi koondunud kasvudünaamikat, vaid ka kasvu, mis oli hajunud (üle avara territooriumi). Linna-teoreetikute, näiteks Neil Brenneri teised hiljutised uuringud on näidanud, et rahvusriigid ei järginud üksnes selektiivset ruumipoliitikat. Samaaegselt viidi neis ellu ruumipoliitikat, mis polnud selektiivne. Alates 1960. aastatest saadik tegid nad majandussüste linnastumata regioonidesse. Sellise poliitika mõjul võis väikseimgi koht Lääne-Euroopas areneda moodsaks asulaks, kui selleks vaid soovi oli.

3. Kolmas tegur, mis muudab vajalikuks uue mõiste väljatöötamise, on see, et virtuaalne linnaelu kultuurisfääris (televisioonis ja internetis) on taganud, et metropoolsel ruumil pole enam eksklusiivset ainuõigust sellele, mida Louis Wirth nimetas „urbanismiks kui elulaadiks“. Tänapäeva linna tingimustes esineb linnakogemus sagedamini suuruse, tiheduse ja heterogeensuse teguritest lahus. Urbaniseerunud ruumi mõiste on lakanud kattumast metropoli omaga ning tiheda ruumi (kontsentrilise) kasvuga. See ületab isegi eksopoli hõrendatud linnaelu; televisioon ja internet, transpordi- ja finantsvõrgustikud võivad kindlustada sellegi, et isegi vähimal määral enesestmõistetav ruum mängib tänapäeva urbaniseerunud globaallinnas oma rolli.

Genti Linnauuringute Töörühmas viivad need protsessid uue projektini: urbanismi teooria revideerimiseni, mis võiks ärgitada linlikkust alternatiivselt kujutama ja teha lõpu klassikalistele aruteludele linnade suurusjärkude üle. Uurimisrühma poolt avaldatud esimeses kahes teoses eeldasime, ja üpris naiivselt, et eksopoli mõiste on olemuslikult seotud teleoloogilise arengu viimase astmega. Nüüd aga otsime hilismodernsele linnaprobleemile teistsugust hinnangut. Meie põhiküsimus on järgmine: kas linlikkus eri linnatüüpide omavahelise suhestumise võrgustikus pole midagi muud kui metropoli (väike, keskmise suurusega või suur) avaldumine? Eelkõige: kas majanduskasv on ikka veel linliku elutunde dünamo?

Tahaksin asendada kasvumetafoori abstraktsema kujundiga, milles linlikkust vaadeldakse sotsiaalse praksisena, mis materialiseerub erisuguste aine olekutena. Füüsikas osutab aine olek olukorrale, milles aine molekulid osutuvad konkreetsetes energeetilistes tingimustes viibivaks. See olukord varieerub sõltuvalt entalpia rütmist ning võib võtta nelja üksteisest eristuvat kuju, millest tulenevad olekud või

4 „Mõned on neid arhailise suburbia amorfseid plahvatusi kutsunud välislinnadeks või veerelinnadeks, teised nimetavad neid tehnapoliideks, tehnoburbideks, ränimaastikeks, postsuburbiaks, metropleksiks. Mina annan neile ühisnimeks *eksopol*, väline linn, et rõhutada nende oksümooronlikku ebamäärasust, nende linnast tulvil mittelinnalisust. Tegude pole mitte üksnes välisorbiidile jäävate eksolinnadega, vaid ka eksolinnadega, mis pole enam see, mis linn olla tavatses“ (Soja 1996, 238–239).

faasid, milles aine võib esineda: tahke, vedel (saavutatakse sulamisega), gaasiline (pärast aurustumist) ja plasma (pärast ioniseerimist). Näen selle alternatiivse linlikkusekujutamise kasutuseelvõtul nelja suurt eelist.

Esiteks saab võimalikuks vastandumine klassikalise linnaajaloo ja sotsioloogia ideoloogilisele loomusele. Kasvumudel viib paratamatult välja kvantitatiivsete võrdlusteni ja siit steriilsete – ja mingis mõttes lapsikute – järeldesteni, mis kõik keerlevad moto „suurus loeb“ ümber. Sellele vastukaaluks asetab aine oleku mõiste aga esiplaanile kvalitatiivsed erinevused. Linlikkust hinnatakse lähtuvalt sellest, milline on konkreetse koha inimasustuse heterogeense olemuse täpne loomus, mis võimaldab eristada linlikkuse eri kihte. Kihtide kujund võimaldab paindlikumat kirjeldamismudelit, sest, nagu nii sageli inimkultuuri puudutavate küsimuste puhul, vanad vormid võivad eksisteerida koos uuemate vormidega; nad on elemendid maailmas, mida reguleerib see, mida Ernst Bloch nimetas „samaaegsuse mittesamaaegsuseks“ (*die Ungleichzeitigkeit des Gleichzeitiges*). Selle kirjeldusmudeli esimeses mustandis teen ettepaneku töötada järgmise nelja linlikkusekihiga:

A. „Tahke“ olek ehk vana kommertslinn preindustriaalsest ajastust (kuigi tuleks siiski eristada preindustriaalse linna kapitalistlikku ja feodaalset kuju). See puudutab selliseid linnu nagu 16. sajandi Pariis ja ka linn, mida Max Weber kirjeldas „Linna olemuses“ ([1921] 1969): üsnagi staatiline sotsiaalne ruum, milles on hierarhilised sotsiaalsed suhted ning ritualiseeritud majandustegevused, sageli kombineerituna avalikkussfääriga, mida reguleerivad üsnagi jäigad religioossed ja moraalinormid. See linlikkuse olek viitab linnarütmile, mida võiks nimetada „tahkeks“.

B. Teine ning kvalitatiivselt teistsugune kuju on modernse industriaalmetropoli „vedel“ olek. See on linlikkuse seisund, mida kooskõlas Wirthi ja Simmeli teesiga kannustab majanduslik ja tehnoloogiline kasv. Kõnekaks näiteks oleks müüridest vabastatud 19. sajandi Pariis. Õlilaiguna võtab see enda alla ümberkaudsed külad ning annab linlikkuse mõistele uue mõõtme industriaalala, töölislinnaosade ja elumajade rajoonide kaudu. Selgesti võib näha seda dünaamikat kehastavaid keskmehid: suuri rongijaamu uute kuhjumuste piiril, mis Pariisi inimestest lõhkemiseni tulvile töid. Lisaks iseloomustavad elu industriaalmetropolis kiired muutused ning tempo, mis on palju „voolavam“ kui linnaelu varamodernsetel vormidel.

C. Kolmas aine olek on gaasisarnane olek, milles leiame hilismodernse „post-industriaalse“ linlikkuse. Suurenenud (auto)mobiilsuse tulemusena koges sõjajärgne Euroopa magalate, äärelinnastute ja ärilinnajagude vohamist. Hollandi keeles loodi poeetiline uudiskeelend, mis täiesti täpselt viitab aine sellele olekule: *de nevelstad*, udulinn – või, nagu ütleb sõnaraamat, „linna-ala, milles jagunemine linnaks ja maaks ei ole selgesti märgatav“. Itaalia keeles kutsutakse seda *la città diffusa* või *città autostradale* – väljendid, mis selgitavad täpselt mobiilsuse läbivat

rolli sedalaadi linnaelus ja seega gaasisarnast rütmi, mis levib urbaniseerunud eksopoli territooriumil.

D. Viimaks on olemas ka neljas, väga hiline linlikkuse kvalitatiivne kuju. Seda linnaelu virtualiseerumist, mille eest oleme tänu võlgu (tele- ja arvuti)ekraanidele ning (informatsiooni ja transpordi) võrgustikele, võib pidada linnaliste asulate oma-moodi ioniseerimiseks; selle tulemust võiks kõrvutada plasmaolekuga. Plasmaekraane võib pidada linnaelu uuemate kujude *locus*'eks, modernsuse uusimas faasis esile tõusnud „immateriaalse linna“ meediumiks.

Selle metafoorirühma teine eelis on seotud linna sotsioloogilise staatusega. Aine olekuid kutsutakse (vähemalt saksa ja hollandi keeles) ka agregaatolekuteks. Sõna *agregatsioon* etümoloogia sobib hästi kokku linlikkuse olemusega, tähendab töigaga, et see puudutab inimasulaid, üksikisikute kokkutulemist ja kogunemist – tähendus, mida hõlmab sõnatüvi *grex* – 'kari' või 'parv'. Klassikalise metropoli agregaatkujus domineerib näiteks „vedel“ agregaatolek – olukord, millega kaasnevad rahvahulgad ja massid: suured inimeste ning kaupade hulgad, mis voolavad linna-ruumi ja läbi selle. 17. ja 18. sajandi kaubalinna agregaatseisundis on massidel mängida vaid marginaalne roll. Kui turupäevad ja karnevaliaeg välja arvata, on sotsiaalne ruum korraldatud „tahkel“ moel, vastavalt sugude ning klasside eraldusjoontele. Sellises agregaatolekus, mis tekkis keskajal, ei kehti veel marksistlik idee „kõik, mis on tahke, sulab õhku“ (Berman [1982] 1989). Sellele vaatamata säilivad need sotsiaalse elu varajased modernsed vormid hilisematelgi perioodidel. Industrialse linna tempo aeglustub konkreetsetel aegadel ja konkreetsetes kohtades ning seda kahekordistavad sotsiaalse suhtluse traditsioonilised kujud. Linlikule argielule on iseloomulikud agregatsiooni heterogeensed kujud ning deskriptiivsed linnaelu-uuringud peaksid seda heterogeensust arvesse võtma.

Selle heuristilise metafoori ja siinkohal välja pakutud kirjeldusmudeli kolmas eelis tundub olevat kõige olulisem. Kui linlikkust vaadeldakse agregaatprotsesside reana, tekib võimalus omistada konkreetsele linnaruumile hübriidset olekut. Sel moel võib linn olla seotud kõrvuti eksisteerivate aine olekutega, sõltumatult ajastutest ja kultuurilistest konstellatsioonidest, millesse need ajalooliselt kuuluvad. Linna ei tuleks seostada mitte niivõrd modernsuse mingi spetsiifilise staadiumiga, kui võrd mingit konkreetset tüüpi hübriidsusega. Näiteks von Barsy linnafilmis võib näha, kuidas lisaks sellele, et Rotterdam on uusima tehnoloogiaga varustatud kasvav meresadam, on see ka asula, mis ikka kannab Hollandi kuldajastu märke. Rotterdam on kaubalinn, millest õhku selle kodaniku toredust ja pidulikkust (suured laohooned, uhked häärberid, idüllilised kanalid, mis ühendavad mõlemat tüüpi ehitisi), ent sellest on saanud ka metropol, kus kaupade ja tööliste massid annavad kaju dünaamika ja kasvu ideele. Linna kunstiliste representatsioonide universumis

on sellised hübriidsed konstruktsioonid suhteliselt sagedased. Peamise selle põhjal tehtava järeldusena ilmneb üksikasjalikumal analüüsil, et linnaruumid on palimpsestlikud, ruumid, mis kujunevad kiht-kihilt ning võivad seetõttu pakkuda varju eri laadi asustustüüpidele. Hübriidset linlikkust võiks kirjeldada poeetiliste kujunditega nagu „sulav jää“: nii tahke kui ka vedel. Või näiteks „hommikukaste“: gaasiline ja siiski vedel. Teisisõnu, kirjeldusmudel, mida tahaksin välja pakkuda, austab konkreetse linna pinnal kooseksisteerivate rütmide paljusust.

Agregatsioonimetaphoori neljas eelis on, et see võimaldab pakkuda selgitust uutele või „unustatud“ protsessidele linnakultuuris. Küsimus, mida see mudel võimaldab esitada, on see, kas peamine euroopalik linnatüüp ei erine fundamentaalselt metropolist, kas sellised linnad nagu Fribourg, Utrecht, Gent, Orlèans, Verona ja Brighton ei vääri muud silti kui „teoks saamata maailmalinn“? Enam kui tõenäoliselt ning üsnagi pika perioodi vältel on tihedalt asustatud alade linnavõrgustike funktsioon olnud väga erinev maailmalinnade omast, mis mängivad peaosa globaalses kasvuloos. Juba aastaid võib Madalmaades ning teistes Lääne-Euroopa linnastunud piirkondades täheldada vanemate linnaliste asulate taassündi. Aasta-aastalt on need asulad vaevalt kogenud mingit kasvu. Tänapäeval võib neid propageerida kui utoopilisi kohti, milles eksisteerivad harmooniliselt koos kõik/mitmed linnaelu positiivsed aspektid. Sellist linnastunud kohta, ekspoli, globaalse linna ja metropoli lõikumist võiks nimetada mediopoliks. See on linn, milles linnaseisund annab end tunda ning milles elanikud on ümbritsetud modernsuse kõigist voorustest ja pahedest. Ent ühtaegu on see ka linn, milles linlased end vaimselt ja mõnikord ka füüsiliselt irrutavad metropolist ja modernsusest.

Teiseste linnade representeerimine

Teisesed linnad kui kasvu ja moderniseerumise asupaigad

Analüüsima esimest tüüpi teisese linna representatsioone, tahaksin taas üle vaadata klassikalisi lugusid metropolist. On rabav, et enamik neist lugudest kujutavad endast kasvumudeli illustatsioone. Döblini, Dos Passose, Zola, Joyce'i ja Dreiseri romaanid leiavad aset sellisel taustal ja sotsiaalses keskkonnas, mis on läbi imbinud modernsusest ning ka mitmesuguste moderniseerumisprotsesside sümbolitest. Sama kehtib mõnede filmiajaloo klassikute kohta. Selle illustatsiooniks esitan loetelu elementidest, mis esinevad korduvalt Frans Masereeli linnaikograafias. 1920. aastate algusest pärinevas sajast tahvlist koosnevas seerias „Linn“ („La Ville“) võib leida samu elemente kui klassikalistes suurlinnanarratiivides. Selles graafilises romaanis *avant la lettre* esinevaid linlikke elemente saab rühmitada kobaratesse, mis vastavad suurusele, tihedusele ja heterogeensusele – Louis Wirthi analüütilise mudeli kolmele kriteeriumile.

Esimese tähelepanu vääriiva elemendi leiab suurusele viitavate metafooride ja metonüümide seast. Algselt puudutavad need osutused elanikkonna arvukust. Näib, nagu toimiksid rahvahulgad ning dünaamiline tänavaelu kui linlikkuse *pars pro toto*; kutsuvad ju massid esile assotsiatsioone majandusliku dünaamikaga. Sellesse kobarasse kuuluvad ka massikommunikatsiooni võrdkujud: ajalehtede ning reklaamide kirjeldamine ning kujutamine.

Samas vaimus võib rühmitada kujundeid, mis osutavad tihedusele: asfalt ning raudbetoon viitavad sellele, et massid asuvad tihedas keskkonnas, nende liikumist tuleb suunata uusima tehnoloogilise infrastruktuuri kaudu, sest linna suurust pole võimalik tõhusalt hallata ilma transpordirajatisteta. Siit rongi- ja trammirööbaste ning autoteede prominentne kohalolu. Lisaks tuleb tihedus ilmsiks kõrghoonete võrestikmotiivis, mis paikneb piki bulvarite rangeid jooni. Kõrghooned ning üürimajad loovad tiheasustuse kuvandi, mis aimab kohaselt ette elanikkonna kasvu.

Lõpuks on olemas kujundid, mis osutavad heterogeensusele: majanduslikele kontrastidele, sotsiaalsetele kontrastidele ning psühholoogilistele kontrastidele.

Enam kui tõenäoliselt on linn, mida Masereel oma teostes kujutas, Pariis. See on linn, millega ta murdis truudust oma kodulinnale Gentile ning kus ta oma Montmartre'i studios litograafiaid kavandas. Ühes intervjuus ütles ta, et tema töö eesmärgiks on „süntees, maailma suurlinnade summa. Igatahes olen selles teoses kokku koondanud kõike, mis juhtub linnas ühe päeva jooksul, varahommikust hilisõhtuni“ (vt Florquin 1971, 227). Masereel teatab samas intervjuus ka, et tema linnatahvlitesse on püütud teistegi talle hästi tuntud linnade (Genfi, Brüsseli, Hamburgi ja Antwerpeni) olemus. Sellega viitab ta implitsiitselt, et teised linnad ei olegi nii erinevad maailmalinnadest – väide, mis leiab kinnitust, kui uurida litograafiaid, mida ta tegi Antwerpenist ja Hamburgist. Linnakuvandis domineerivad needsamad elemendid; selleks, et tõhusamalt rõhutada nende linnade olemust, valib ta situatsioone, mis võimaldavad kõige küllaldasemalt esile manada suurust ja tihedust: näiteks tegutsemine sadamas või autoteed ja siin-seal mõni kõrghoone.

Lühidalt, Masereel näib kalduvat teisest linna metropoli staatusesse ülendama. Selle põhjus on selge; pealinnad ja ka teised linnad on moodsa maailma olemuse kehastus; nad on moodsate inimeste elusid valitseva majandusliku ja tehnoloogilise kasvudünaamika embleemid. Võib öelda, et suur enamik linnaluuletajaid jagab seda huvi Masereeliga. Nii oli see juba 19. sajandi algupoolel. „Isa Goriot's“ („Le Père Goriot“, 1835) on Balzaci ahnete pansionielanikega Saumur ülekaalukalt merkantiilne kaubalinn. Ent Burgundia Ville-aux-Fayes, mille ta manab esile „Talupoegades“ („Les Paysans“, 1855) on verisulgedes kapitalismi suurepärase näide. Oma pankurite, ettevõtjate ja spekulantidega haarab see endasse Les Aigues'i, lähedalasuva harmooniliselt elava põllumajandusenklaavi. Hilisematel 19. sajandi

autoritel polnud probleemiks arendada seda teemat edasi, võttes kasutusele uute teiste linnade industriaalse tausta. „Džunglis“ („Jungle“) maalib Upton Sinclair pildi Chicago lihatööstuse töötajate võõrandunud eksistentsist. Emanuel De Bom teeb sedasama Antwerpeniga, valides oma peategelasteks dokitöölised. Raymond Williamsil ([1950] 1961) on õigus, kui ta väidab, et tööstusromaanide traditsiooni, mille taustaks on Manchester, Liverpool, Birmingham ja Glasgow, võib tervikuna pidada linliku kasvu eksplitsiitseks uurimiseks. Siinkohal ei loe see, kas teisene linn kuulub mõnda juhtivasse tööstusriiki. Lieven Ameeli (2014) monograafia Helsingi lugudest näitab, et mõnedes romaanides kirjeldatakse seda (Euroopa perspektiivist nähtuna) perifeerset linna majanduskasvu või sotsiaalsete konfliktide maailmana. Ameel täheldab, kuidas teistes romaanides pingutavad Soome autorid tugevasti, et omistada Helsingile õilmitsevat flanöörikultuuri ning sellega kaasnevaid assotsiatsioone jõukuse ning vabadusega. On olemas samasugune uuring teise linna representatsiooni kohta hollandikeelses romaanis, nimelt Mary Kemperniki raamat *fin-de siècle*’ist Haagis, Rotterdams ja Amsterdams.⁵ Tendents võtta luubi alla mõned moderniseerumisprotsessi aspektid ning representeerida neid osana modernsuse kasvudünaamika terviku asemel jätkub ka 20. sajandil: Bernard Clavel maalib linnaelu Lyonis, keskendades tähelepanu tekstiilitöölise elule, ning suurel flaami modernistil Louis Paul Boonil õnnestub moderniseerumisprotsesside põhi-olemus välja selgitada peaaegu näotus väikelinnas Alostis.

Tsiteeritud näited pärinevad peamiselt majandussfäärast ning illustreerivad tööstusrevolutsiooni mõju. Ent modernsust võib representeerida paljudel eri viisidel. Standardite ja väärtuste murenemist linnaelus ja selle depressiivseid psühholoogilisi aspekte saab esile manada ka teise linna tausta või keskkonnaga. Romaanis „Körb“ („Désert“, 1980) kasutab Le Clézio Marseille sadamat alusena ülevaatele kultuurilisest paigaltsiirdatusest. „Tuvides murul“ („Tauben im Gras“, 1951) pöörab Wolfgang Koeppen oma pilgu keskklassi psühholoogiale sõjajärgses Münchenis⁶ ning Melvin Burgessi noorsooromaani tegevuskohaks on Bristol skvotterite ja narkarite skeene („Junk“, 1996). Lõpuks, kuid olulisel moel, võib lisatõendeid mu hüpoteesi toetuseks leida 20. sajandi karmi krimikirjanduse, eriti detektiiv-

5 Mary Kamperniki uurimisest (2001) võib ridade vahelt lugeda, et Amsterdami ja Haagi representeeritakse kui minimaallinna, milles objektiivne ja subjektiivne kultuur on vastuolus. Louis Couperus võtab sedasorti linnale antavad hinnangud täiuslikult kokku, kui näitab, et Haagi elaniku elu kulgeb „tema maja keldris selles linnas vangis“ (Kampernik 2001, 47).

6 Raamatus „Tuvid murul“ („Tauben im Gras“) koosneb Müncheni keskklass inimestest, kes reageerivad sotsioloogilisele volavusele moodsas ühiskonnas. Tegelased on, Gertrude Steini sõnu kasutades, „paraku tuvid murul“, allusioon inimelu juhuslikkusele ning mõttetusele.

lugude traditsioonist. Paljudes neist romaanidest näidatakse, et majanduslikud ja sotsiaalsed probleemid ning nende sotsiopsühholoogiline ja emotsionaalne toime tõusevad prominentselt esile nii New Yorgis või Pariisis kui ka Denveris või Nancys.

Kõik mu näited annavad tunnistust samast üldsuumumusest, nimelt ideoloogilise kõrvutusraami olemasolust. Manuel Castelli jälgedes võib seda tähistada sildega *kulturalism*. Castelli kasutab seda mõistet teoses „Linna küsimus“, iseloomustamaks selliseid arutluskäike nagu Simmeli ja Wirthi omad. Metropoli tiheduses, suuruses ja heterogeensuses avastasid linnauuringute pioneerid autonoomsuse saavutanud „objektiivse kultuuri“ väge. See objektiivne linnakultuur kindlustab selle, et avaldatakse survet subjektiivsele kultuurile – vaimsele tasakaalule, subjektidevahelise suhtlemise harmoonilistele viisidele ning esteetilisele meelele. Sedasama vastandust objektiivse kultuuri (linna ja moderniseerumisprotsesside) ning subjektiivse kultuuri (kõlbelise ja psühholoogilise seisundi) vahel, mis tähistas Simmeli ja Wirthi kulturalismi, viiakse ellu moodsate autorite linnalugudes. Samamoodi nagu teoreetilises kulturalismis representeeritakse indiviidi objektiivse kultuuri traagilise ohvrina. Selles suhtes ei erine teiseste linnade kohta käivad tekstid maailmalinnu puudutavaist. Isegi kui selgub, et tihedust, suurust ja heterogeensust kirjeldatakse teadlikult tagasihoidlikumal moel, säilib nende linnade sisim olemus: anonüümne, tehnoloogiliselt ja ratsionaalselt korrastatud keskkond, mis takistab isiklikku arengut ning mõnel juhul kutsub ellu patoloogilisi liialdusi (küünilisust, ükskõiksust). Klassikalistes linnalugudes lastakse hoogsalt edenev linn ja selle loomumomased jõud romaanitegelastele kallale, et illustreerida modernsuse erakordset kultuuriseisundit. Selle võttega näib suurte, keskmise suurusega ja väikeste linnade omavaheline eristamine hägustuvat. Tundub, et ainuke oluline element kulturalismis on see, et linnaruum avaldab üksikisikule mingit mõju.

Teiseste linnade hübriidne urbanism

Et saada aimu linlikust hübriidsusest hilismodernsetes asulates ning paremini mõista minu alternatiivset vaadet linnalugudele, võib inspireerivaks osutada pilgusheit kirjandusvälistele kultuurinähtustele. 1960. aastatel viis Prantsuse sotsioloog ja antropoloog Edgar Morin läbi ulatusliku uurimuse, mis tegi temast teerajaja linnalegendide uurimisel. Teoses „Kuulujutt Orléans'is“ („La Rumeur d'Orléans“, 1969) nimetas Morin linnalegende, mida ta jälitas, „moodsateks müütideks“. Just sellised argised linnalood pakuvad täiuslikku tõestust tõigale, et ühiskondlik ruum on läbi põimunud heterogeensete praktikatega ning urbaniseerumisprotsesside paradoksaalse seguga. Morini arvates on linnalegendid „meie modernsuse maa-alused kihistused“ (Morin 1969, 10). Eriti üleminekualadel, nagu Morin välja pakub, on see põrandaalne modernsus geoloogiline püsiseisund. Aladel, kus omavahel segunevad

linlik ja pre-industriaalne kultuur, kus ajalookihid regulaarselt üksteise vastu hõõrduvad ning kus traditsioonidest ning kvaasireligioossetest hirmudest kinnihoidmine ja kaks tüüpiliselt modernset tendentsi – traditsioonist lahkulöömine ja individualiseerumine – omavahel pingeliselt suhestuvad, võib kohata üht konkreetset tüüpi moodsat müüti.

1969. aasta maikuus ja 1970. aastal levisid vastavalt nii Orléans'i kui ka Amiens'i linnas pimedal õhinal kuulujutud valgetest seksiorjataridest. Kuulujuttude kohaselt röövisid juudi kaupmehed – eriti Magasin Dorphé, mida pidas noor abielupaar – regulaarselt noori tütarlapsi. See juhtus väidetavalt siis, kui tütarlapsed sattusid selle moekaupluse prooviruumidesse riideid selga proovima. Seejärel uimastati nad süstidega, pandi kaubamaja keldrisse luku taha ja viimaks müüdi Lähis-Idasse valgeteks orjatarideks. Morin rõhutab, et metropoolne linlus paneb selle kaudu, mida olen nimetanud tema voolavuseks, aluse hirmudele: ta väidab, et Orléans'i noori köidab ilmselgelt erootika ja seksuaalvägivald. Nende soov on moodsaid röövid ja igasuguseid moeaksessuaare kandes välja näha ahvatlev ja seksikad. Ühtaegu aga eksitab neid teatav allasurutud hirm „modernsuse“ ees.

Morin väidab õigustatult, et metropoolne linlus annab selle kaudu, mida olen nimetanud tema „voolavuseks“, aluse hirmule: Orléans ei samastunud nende kuulujuttude ajal enam „tahke“ varamodernse linnaga, vaid muutus tunduvalt voolavamaks. Selle elanikud kaldusid oma keskkonda pidama sekulariseerunud, tarbimisele orienteeritud linnastuks, millel pole ei pead ega südant. See müüdi poolt peale sunnitud ettekujutus vastab – viisil, mis on ühtaegu skemaatiline, liialdatud ning fantastiline – päriselu evolutsioonilistele protsessidele, mis muudab provintsilinnad pelkadeks modernseteks linnastuteks. Hirm modernsuse ees teisendatakse hirmuks juudi sissetungija ees, see hõivab lõpuks reaalsuse ning muutub fiktsionaalseks õuduslooks vägisi võetud süütusest ning hirmuäratavast vägivaldsest võõrsileviimisest. Morin peab selle põhjuseks tööika, et tegu on „keskmise suurusega linnadega“, linnadega, mil on spetsiifilised sotsiogeograafilised üleminekujooned: olles „Pariisile liiga lähedal, et jääda provintsipealinnadeks, ning sellest liiga kaugel, et muutuda suure metropoli eeslinnadeks, on need üha kahanevama määral linnad (polis) ning ühe kasvava määral linnastud“ (8). Selleks, et tekiks kuulujutt, läheb vaja sedasorti hõõrdumist, mida leidub Orléans'is ja Amiens'is ja mis võib esineda ka paljude teiste 20. sajandi teise poole Euroopa teiseste linnade urbaniseerunud sisealadel. See on hõõrdumine, mis saab alguse „provintsluse ja modernsuse koosinemisest“ (63).

Morin oli üks esimesi, kes pakkus välja, et on olemas linlik mentaliteet, mis mängib tänapäeval olulist rolli ning millele linnauuringutes on pühendatud liiga vähe tähelepanu: teatud teisesed linnad kalduvad rohkem klammerduma „tahke“

linnaelu traditsioonide külge ja teatud määral viljelevad ka ise seda kuvandit. Teisene linn tunneb kutsumust end profileerida nii hüpermoodsana kui ka traditsioonilise kaubalinnana. See dialektiline vastandus ei vii sünteesini, vaid pigem heterogeense kõrvutiseadmiseni, mis sobib mitmekesisuse ning heterogeensuse puhul. Termin *kohatunnetus*, mille 1976. aastal võttis kasutusele Edward Relph, mängib sellise heterogeensuse tuvastamisel kahtlemata juhtivat rolli. Võiks öelda, et hübriidse metropoli poolt ellu kutsutud kuvandid ja representatsioonid põhinevad ihal subalterne linnarütmi järele. „Tahke“ linna rütm seab esiplaanile *genius loci* ja kohatunnetuse ning eksisteerib koos hirmu ja võluga, mida põhjustavad metropoolse kasvudünaamika rütm, industriaalse „vedela“ linna igapäevased kiirruutiinid ning sotsiaalsete ja kultuuriliste traditsioonide lakkamatu hävitamine.

Mitmeid eelnevalt käsitletud romaanidest võiks üle lugeda, lähtudes Morini kontseptuaalsest raamistikust ning minu vaatenurgast linnaliste asulate hübriidsele olemusele. *Fin-de-siècle*'i romaanides, eriti „perifeersete“ kirjandusväljade (nt Madalmaade ja Saksamaa) hilisnaturalistlikes romaanides on ühendatud need kaks temaatilist lõime: iha moodsa elu järele (mida mõjutab Pariisi ja Londoni sarnaste maailmalinnade elustiil) ning hirm oma juuri kaotada (identiteedikao tunne) on domineerivad emotsioonid, mis linnarepresentatsioonide taga peituvad. Kasvumudeli mõisteaparaadi abil käsitletuna tegelevad need romaanid eelkõige modernsuse esilemanamisega, vabanemise ning võõrandumise seguga. Ent siiski on neid võimalik lugeda nüansseeritumalt. Kas poleks kohasem vaadelda selles pingsuhet „vedela“ linlikkuse ning vanema versiooni, preindustriaalse kommertslinna „tahke“ linlikkuse mõjude vahel? Ma näen reas kirjandustekstides suurt potentsiaali, kui asi puutub linliku hübriidsuse hüpoteesi kontrollimisse.

Sümbolistid olid kõige radikaalsemad oma kasvumudelit puudutavas skeptilisuses. Sellised kunstnikud nagu Stephan George, Rainer Maria Rilke, Maurice Maeterlinck ning Georges Rodenbach eelistasid majanduslikult edukamatele maailmalinnadele kultuurilinnu, nagu Brugge, Veneetsia ja Firenze. Enamikel juhtudest on need teisesed linnad, millest ammu möödunud aegadel õhkus majanduslikku võimu ning mis ei suutnud sammu pidada tööstusrevolutsiooni kasvimpulssidega. Üks *fin-de-siècle*'ist pärinev sümbolistlik meistriteos on äärmiselt huvitav, sest selles romaanis vastandatakse kaks linnarütmi teineteisega. Georges Rodenbachi „Kellalööja“ („Le Carillonneur“, 1897) seab kaks agregaatolekut teineteise vastu: ühest küljest on seal Brugge, mida me tunneme „Surnud Bruggest“ („Bruges-la-Morte“, 1892), paigale tardunud keskaegne linn, ning teisalt nende kapitalistlike ettevõtjate Brugge, kes tahavad linna ja mere vahele sadamat ehitada. Ehkki Rodenbach kindlasti ei kavatsenud luua hübriidset linna, esitleb ta meile sidusat läbilõiget linnast, mille abil oleks võimalik kirjeldada ka tänapäeva Brugget. See on linn, mil

on teatud ajalooline identiteet ning edukas kaupmeeskond. Ühtlasi on see identiteetidita „vedel“ linn, mis toimib dünamonaga kogu regiooni majanduskasvu elluviimisel.

Minu tõlgendus Rodenbachi romaanist võib sobida kunstiteoste teistegi taastulgemiskujude mudeliks. On olemas arvutult kirjandus- ning filmiloomingut, milles eri linlikkuskihid tulevad nähtavale teiseste linnade representatsioonides. Romaanid, mida ma järgnevas põgusalt mainin, moodustavad teoste korpuse, milles võib leida linliku hübriidsuse väljendusi ning mis annavad tunnistust heterogeensete linnatingimuste kõrvuti eksisteerimisest. Ka regionaalne detektiivromaan, mis on tänapäeval äärmiselt populaarne, on iseäranis rikkalik allikas. Pean silmas Krajewski loomingut Poolas, Daeninckx'i ja Izzod Prantsusmaal, telekangelasi, nagu Morse ja Frost Inglismaal, või flaami Pieter Aspet Brugges. Pealtnäha hõlmavad need näited rida lugusid, mis jätkavad metropoolset karmi traditsiooni. Ent kui järele mõelda, reageerivad need pingelisele suhtele traditsiooniliste linlikkusvormide ja metropoli anoomsete eksistentsiaalsete tingimuste vahel ning kasutavad seda ära.

Samavõrra suure potentsiaali hübriidsuse uurimiseks leiab romaanidest, mis 20. sajandi vältel olid pühendatud tööstuslinnade tööliste vahelisele solidaarsustundele. Niinimetatud proletaarses kirjanduses (*littérature prolétarienne*) ning filmikunsti linnasümfooniates, mis pärinesid Euroopa töölistikumise kogukonnast, pööratakse rabavat tähelepanu linnakogemuse heterogeensusele. Kõik viitab sellele, et see žanr mängib teadlikult ideega, et aeglasem sotsiaalne elu rahvalikumates linnajagudes võib moodustada vastukaalu tehnoloogilise ja majanduskasvu ideele.

Tekstid ja filmid, milles peaosas mängib „linnakülarahvas“, pakuvad linliku hübriidsuse kohta veelgi selgemaid tõendeid. Need on eriti huvitavad, sest pakuvad mudeli narratiivide analüüsiks, mille tegevuspaik on maailmalinn, ja tõestavad seega, et minu pakutud kirjeldustööriist ei piirdu sugugi teiseste linnadega. Asjakohaseks näiteks on romaanid, mille tegevus on paigutatud tööstuslikesse eeslinna- desse. Oluline linnalugude korpus, mis ulatub Pariisi, Londonit ja New Yorki puudutavatest linlikest migrandiromaanidest (Emile Zola, Arthur Morrison, Henry Roth) hiljutiste *banlieu*-romaanideni (nt Faiza Guène'i „Kiffe kiffe demain“ [„Kiffe kiffe homme“], 2004) tegeleb hõõrdumisega ühelt poolt kapitalistliku kasvumajanduse ja teisalt „tahkele“ linnaolekule viitavate merkantiilsete, religioossete või sotsiaalsete traditsioonide vahel.

Lähtudes sotsioloog Herbert Gansist (1962), võib linnakülarahvast defineerida kui linnaelanikke, kes säilitavad maakombed ning hõlbivad seetõttu kõrvale Simmeli ja Wirthi teostest tuttavatest blaseerunud isiksustest. Nii visandatud perspektiivist nähtuna on linnaelanik tõenäoliselt veelgi enam: see on linlasestüüp,

kes võib kehastada nii ruraalset kui ka preindustriaalset linlikku elustiili. Üks asi on kindel: linnakülaelanik võib sobida sümboliseerima Lääne linnade fundamentaalset hübriidsust, seda, kuidas „vedel“ linlikkus võib kokku sobida „tahke“ linlikkusega. Heaks näiteks on Jay Leyda „väike linnasümfoonia“ „Hommik Bronxis“ („A Bronx Morning“, 1931). See film toetab otseselt mu väidet, et linnalood vajavad nüansseeritumat tõlgendamist. Lisaks võib minu vaadet sellele filmile rakendada ka olulise linnalugude korpuse, linnamigrandiromaanide puhul, milles hõõrdumine ühelt poolt kapitalistliku kasvumajanduse ja teisalt merkantiilsete, religioossete või sotsiaalsete traditsioonide vahel esineb sageli konflikti objektina.

Film algab tõstetud rööbastel liikuvast rongist filmitud kiiresti liikuvate kaadrite reaga. Abstraktsest hägusest liikumisest muutub kujund konkreetseteks pilkudeks linnaellu. Algas manab esile moodsa kapitalistliku linna tehnoloogia toel liikvel püsiva dünaamika. Rongiaknast näeme kasvu sümboleid: kõrgeid kortermaju, pikki sirgeid tänavaid, mida täidavad tööle liikuvad töölised, rongi tehnoloogilist infrastruktuuri, liiklussõlmi, mis lõikavad Bronxi läbi või ühendavad seda maailmalinn New Yorgiga, ja igasuguseid metropoolse majandusliku jõukuse märke. Pärast sissejuhatust (mis võtab enda alla kolmandiku filmist) liiguvad esiplaanile teised linlikkuse koostisosad: väikesed jaemüügitegevused, mis meenutavad preindustriaalse linna turusündmusi, lapsed teel kooli ning, kõige märkimisväärselt, õilmitsev tänavaelu. Vahetiitred on üksnes kolm, kuid need võtavad kenasti kokku kujundite olemuse: „Bronx ajab äri... ja Bronx elab... tänaval“. Tänav on multikultuurse linnaelu sümbol, mille nurgakiviks on perekond: emad lapsevankritega, vanemad kõnniteedel ja eelkõige hulganisti lapsi – mängimas, kaklemas või niisama vallatlemas. Juhtiv roll kuulub neile. Selle põhjuseks pole asjaolu, et tegu on piirkonnaga, kus kasvasid üles Itaalia sisserändajate lapsed sellistest perekondadest nagu Scorcese, Coppola, Pacino ja De Niro omad. See on nõnda eelkõige selletõttu, et Leyda silmis valitseb seda teisest linna maailmalinn New Yorgi veeres tema enese rütm, tema enese linnaelu laad. Kombineerides rongist salvestatud kujundeid ning väikesemõõtmeliste linnategevuste küllust, näitab Leyda, et Bronx toimib selles konkreetses sotsiaalses praktikas kahe agregaatoleku, tahke ja vedela oleku hübriidina.

Ent hübriidsuse kujutamine maailmalinnades ei ole piiratud romaanidega linnakülaelanikest. Sellised romaanid nagu Aragoni „Pariisi talupoeg“ („Le Paysan de Paris“, 1926) demonstreerivad, et Pariisi kaubanduspassaažidel nende väikeäride ja korrastatud, kaardistatava sotsiaalvõrgustikuga on tegelikult tõesti alternatiivne rütm. Muide, Aragon ei jäta kunagi kasutamata võimalust vastandada „ooperipassaaži“ – oma utoopilist nišši – dünaamiliste ja võimsate jõududega, mis oma hausmanlikku tahet väljastpoolt peale suruvad. Selles mõttes illustreerib Pariisi talupoeg suurepäraselt linna kui palimpsesti ideed, ideed, et konkreetsetes ühiskondli-

kes ruumides mõjutavad eri ajaloolistest perioodidest pärit kihid üksteist. Veel enam, Aragon seisab suure traditsiooni alguses; hilisemaid näiteid hübriidsest Pariisist võib leida näiteks Georges Pereci teostest.

Lõputähelepanekud: teisesed linnad võrgustikühiskonnas ja nende potentsiaal mediopoolsete utoopiatena

Kokkuvõtteks tahaksin liikuda tagasi Morini juurde ning tema analüüsi tänapäevastada. Teoses „Võrguühiskonna teke“ („The Rise of the Network Society“) kirjeldab Castells nähtust, mis veenis mind, et Morini seisukoht linliku hübriidsuse osas peab vett. Vastandina 1960. aastate olukorrale on hübriidsus, mida käsitleb Castells, teistsugune. Ta tegeleb ühelt poolt hübriidsusega, mis koosneb linlikkuse plasmakujudest, mida ta nimetab „voogude ruumiks“, ning teisalt „tahkema“ linlikkusega, mida ta seostab linnajaoga, kus ta elas: Belleville'i eeslinnaga. Selle kontrasti kaudu, väidab ta, oleme jõudnud ajastusse, milles linlased kogevad omamoodi „struktuurilist skisofreeniat“, olukorda, mida põhjustab pingesuhe

[. . .] kahe ruumilise loogika vahel, mis ähvardab lammutada ühiskonna kommunikatsioonikanalid. Domineeriv tendents on võrgustunud, ajalootute voogude ruumi vaatepiiri suunas, mis üritab kehtestada oma loogikat omavahel üha nõrgemalt seotud, vähem ja vähem kultuurikoode jagama suuteliste, laialipillutatud, segmenteeritud kohtade üle. Kui nende kahe ruumivormi vahele just kavatselt ei ehitata kultuurilisi, poliitilisi ja füüsilisi sildasid, võime olla suundumas elu poole paralleeluniversumites, mille ajad ei kohtu, sest on kõverdunud sotsiaalse hüperruumi eri mõõtmetesse. (Castells 2000, 459)

Castells seob selle järeltõlge ühe huvitava juhtumiga. 1980. aastatel pürgisid Tokyo linnavõimud ühtaegu „globaalse linna“ suunas toimuva arengu poliitikale ning „vana Edo, Meiji-eelse Tokyo voorusi ülistavale kuvandiloomispoliitikale“. Üks erakordne sündmus näitas, mil määral viimane osutus juurdunuks tugevasse ning tegelikult utoopilisse ihasse linlikkuse „tahkemate“ esinemiskujude järele.

Seda loogikat sümboliseeris üks projekt: maailmalinna messi tähistamine 1997. aastal, hea võimalus, et ehitada Tokyo sadamasse kuivendatud maale järjekordne suur ärikompleks. Suured ehitusfirmad olid rõõmuga nõus ning 1995. aastal oli töö juba täies hoos. Äkki, 1995. aasta kohalikel valimistel rajas üksikkandidaat Aoshima, telekoomik, kel polnud mingit poliitiliste parteide ega finantsringkondade toetust, oma kampaania üheteemaprogrammile: jätta maailmalinna mess ära. Ta võitis valimised ülekaalukalt ning sai Tokyo kuberneriks. Mõned nädalad hiljem pidas ta oma valimislubadust ning tühistas korporatiivse eliidi jahmatuseks maailmalinna

messi. Kohalik tsiviilühiskonna loogika jõudis järele rahvusvahelise äri globaalsele loogikale ning sattus sellega vastuollu. [Castells 2000, 458]

Nagu see kummaline sündmus näitab, jätkavad linlased tänapäeva „globaal-külas“ oma biotoobi *genius loci* otsimist. See otsing ulatub kaugemale linna turundusmeeskondadele takka kiitmisest. Traditsiooniliste linlike koostoitmete liitmine metropoolse jõukuse ja vabaduse kindla määra või globaalvõrgustike voorustega on osutunud tänapäeva linlase argielu üheks põhimustriks. See ei kehti üksnes Tokyo kohta. Glasgow, Barcelona ja isegi Antwerpen (vt Eeckhout 2013) unistavad samuti utopistlikust hübriidsusest, mida tahaksin kutsuda mediopoliks. Usun, et paljudes tänapäeva teisestest linnadest leiuatakse pidevalt mediopoli utoopiat, et ehitada sildu erisuguste ruumivormide vahele, ning et me ei suundu paralleelsetes universumites elamise poole. Ma usun, et linlased peavad alati läbirääkimisi eri vormide vahel.

Tõlkinud Ene-Reet Soovik

Allikad

Ameel, Lieven. 2014. *Helsinki in Early Twentieth-Century Literature. Urban Experiment in Finnish Prose Fiction 1890–1940*. Studia Fennica. Litteraria 8. Finnish Literature Society.

von Bary, Andor, rež. 1928. *De stad die nooit rust*. Dokumentaalfilm. Transfilma.

Benevolo, Leonardo. (1975) 1980. *The History of the City*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Berman, Marshall. (1982) 1989. *All That is Sold Melts into Air. The Experiment of Modernity*. London: Verso.

Brenner, Neil. 2003. „Urban Governance and the Production of New State Spaces in Western Europe, 1960–2000.“ – *Review of International Political Economy* 11 (3): 447–488.

Castells, Manuel. 1972. *La question urbaine*. Paris: Editions François Maspero.

———. 2000. *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Malden: Wiley.

Clark, Peter. 2009. *European Cities and Towns. 400–2000*. Oxford: Oxford University Press.

Eeckhout, Bart. 2013. „We werken eraan: stadsvernieuwing in Antwerpen = We're working on it: Urban renewal in Antwerp.“ – *Oase*, nr 89. *Medium: Images of the Mid-Size City*, 28–39.

Florquin, Joos, toim. 1971. *Ten Huize van...* Brugge: Davidsfonds.

Gans, Herbert. 1962. *Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*. New York: Free Press of Glencoe.

Geddes, Patrick. 1915. *Cities in Evolution*. London: Williams & Norgate.

Guène, Faïza. 2004. *Kiffe kiffe demain*. Paris: Hachette.

GUST (Ghent Urban Studies Team), toim. 1999. *The Urban Condition: Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*. Rotterdam: 010 Publishers.

———, toim. 2003. *Post Ex Sub Dis: Urban Fragmentations and Constructions*. Rotterdam: 010 Publishers.

Hannerz, Ulf. 1980. *Exploring the City: Inquiries Toward an Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press.

Harvey, David. 2003. *Paris: Capital of Modernity*. New York, NY: Routledge.

Kampernick, Mary. 2001. *Het Verloren Paradijs. De literatuur en de cultuur van het nederlandse fin de siècle*. Amsterdam: Amsterdam Universty Press.

Lefèbvre, Henri. (1974) 1986. *La production de l'espace*. Paris: Anthropos.

Marcuse, Peter. 2005. „'The City' as Perverse Metaphor.” – *City 9* (2): 247–254.

Masereel, Frans. (1925) 1988. *The City*. New York: Schocken Books / Random House.

Morin, Edgar. 1969. *La Rumeur d'Orléans*. Paris: Seuil.

Mumford, Lewis. 1938. *The Culture of Cities*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Nizon, Paul. 1999. „Paris, mon amour.” – Paul Nizon, *Taubenfrass*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 122–136.

Notteboom, Bruno, Klaske Havik ja Michiel Dehaene, toim. 2013. *Oase*, nr 89. *Medium: Images of the Mid-Size City*.

Relph, Edward. (1976) 2015. *Place and Placelessness*. London: Sage.

Rodenbach, Georges. 1897. *Le Carillonneur*. Paris: Eugène Fasquelle.

Simmel, Georg. (1903) 1969. „The Metropolis and Mental Life”. – *Classic Essays on the Culture of Cities*, toimetanud Richard Sennett, 47–60. New York: Meredith.

Soja, Edward. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Malden: Blackwell.

Weber, Max. (1921) 1969. „The Nature of the City.” – *Classic Essays on the Culture of Cities*, toimetanud Richard Sennett, 23–46. New York: Meredith.

Williams, Raymond. (1950) 1961. *Culture and Society. 1780–1950*. Harmondsworth: Penguin.

Wirth, Louis. 1938. „Urbanism as a Way of Life.” – *The American Journal of Sociology* 44 (1): 1–24.